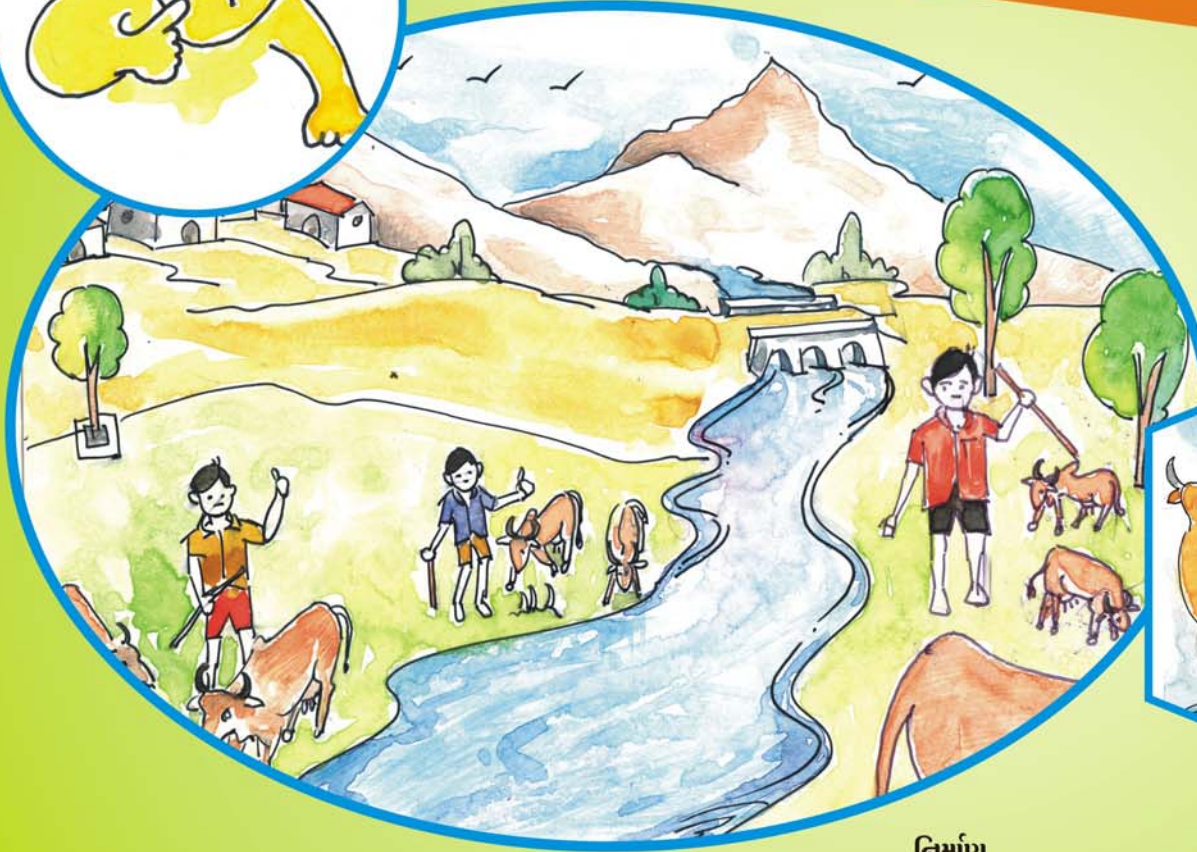

મારી શાળા સલામત શાળા

ઘોરણ ૩-૪-૫

શિક્ષક
આવૃત્તિ

નિર્માણ

ગુજરાત શૈક્ષણિક
સંશોધન અને તાલીમ પરિષદ
ગાંધીનગર

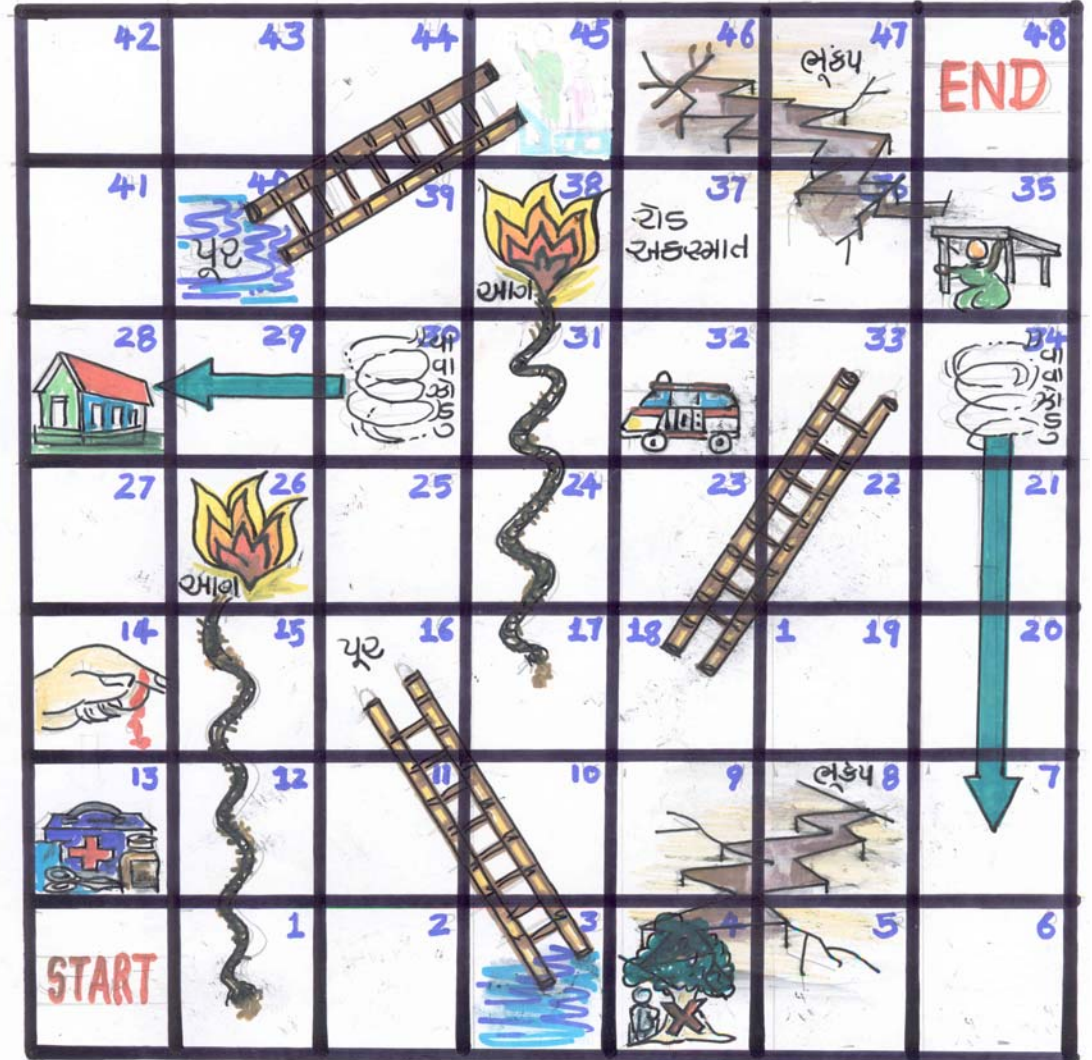

ગુજરાત રાજ્ય આપત્તિ
વ્યવસ્થાપન સત્તામંડળ
ગાંધીનગર

સ્વાવધાન સીડી જીકાડ

રમતનાં નિયમો

- (૧) પૂર આવે તો ઊંચા સ્થળે જતા રહેવું. સીડીનો ઉપયોગ કરો.
- (૨) ભૂકંપ વખતે રસ્તા દ્વારા ખુલ્લી જગ્યામાં જવું.
- (૩) નાના અકસ્માતમાં ફેસ્ટએઈડનો ઉપયોગ કરવો.
- (૪) વાવાઝોડા સમયે સલામત આડશ શોધી ત્યાં જવ.
- (૫) આગ લાગે ત્યારે રસ્સીની મદદથી નીચે ઉતરી જવ.
- (૬) માર્ગ અકસ્માતમાં ૧૦૮માં જતા રહો.

પ્રેરક :

શ્રી બી. એમ. પટેલ
રીડર (તાલીમ), જી.સી.ઈ.આર.ટી.
ગાંધીનગર

શ્રી આર. આર. પટેલ
સચિવ, જી.સી.ઈ.આર.ટી.
ગાંધીનગર

માર્ગદર્શક :

ડો. સંજય બી. ત્રિવેદી
રીસર્ચ એસોસિએટ,
જી.સી.ઈ.આર.ટી., ગાંધીનગર
શ્રી મિહિર ર. ભટ્ટ
ડાયરેક્ટર, એ.આઈ.ડી.એમ.આઈ.
અમદાવાદ

શ્રી અંજુબેન શર્મા
સી.ઈ.ઓ., જી.એસ.ડી.એમ.એ.,
ગાંધીનગર

કન્વીનર :

સુમેધભાઈ પાટીલ
શ્રી પિયુષભાઈ રામટેકે
જી.એસ.ડી.એમ.એ., ગાંધીનગર

સુશ્રી વંદનાબેન ચૌહાણ
એ.આઈ.ડી.એમ.આઈ.,
અમદાવાદ

લેખન :

સુશ્રી પ્રજ્ઞાબહેન વી. રાઠડિયા
શ્રી જશુભાઈ પટેલ
શ્રી નરેન્દ્રભાઈ ટંડેલ

શ્રી ભરતભાઈ સેડાલા
શ્રી કમલેશભાઈ પટેલ

ચિત્રાંકન :

શ્રી લાલજીભાઈ જે. કંજારીયા
શ્રી યોગેશ એચ. ચૌધરી
શ્રી કે. બી. કુંડરીયા

શ્રી ભરત બી. સેડાલા
શ્રી દિનેશ વી. પટેલ

ટાઈટલ ડિઝાઈન :

ધર્મેન્દ્ર જે. ચાવડા

ટાઈપ સેટીંગ :

પ્રદીપકુમાર ડી. વ્યાસ

મુદ્રણ :

પ્રસ્તાવના

શિક્ષક મિત્રો,

શાળાને સ્વચ્છ, સલામત અને શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિઓથી સમૃદ્ધ રાખવી એ આપણી ફરજ છે. આપણા ઘર કુટુંબ, શાળા અને સમાજમાં સમસ્યાઓ આવતી હોય છે. તેને આપણે કુનેહપૂર્વક હલ કરીએ છીએ. એ બધી મુશ્કેલીઓ માનવસર્જિત હોય છે. એ જ રીતે તાલુકા, જિલ્લા, રાજ્ય, દેશ અને આંતરરાષ્ટ્રીય કક્ષાએ ઘણા બધા પ્રકારની મુશ્કેલીઓ આવે છે. આ મુશ્કેલીઓ માનવસર્જિત અને કુદરત સર્જિત એમ બે પ્રકારની હોય છે. માનવસર્જિત સમસ્યાઓ આપણી બેદરકારીથી થાય છે તેને હલ કરી શકાય છે પણ કુદરત સર્જિત મુશ્કેલીઓ બહુ જ ભયંકર હોય છે તેને હલ કરતાં મહિનાઓ અને વર્ષો પસાર થઈ જાય છે.

કુદરતી અને માનવસર્જિત બંને મુશ્કેલીઓ આવતા પહેલાં, દરમ્યાન અને તેના પછી શું શું કરવું જોઈએ તે અંગેની માહિતી આપણે જો બાળકોને આપીએ તો અગમચેતીથી ઘણું બધું બચાવી શકાય છે. આપણે આપણું રક્ષણ કરી શકીએ છીએ અને બીજાને પણ મદદ કરી શકીએ છીએ. મુશ્કેલીઓ આવે ત્યારે જ માનવને સારી રીતે ઓળખી શકાય છે અને તેના દ્વારા માણસો એકબીજાની નજીક આવે છે. પરસ્પર સંવાદિતા સ્થપાય છે.

માનવસર્જિત મુશ્કેલીઓમાં રોડ કોસિંગમાં બેદરકારી, ટ્રાફિકનાં નિયમોનો ભંગ, વીજળીથી ચાલતાં સાધનોના ઉપયોગમાં અસાવધાની, ફટકડાં ફોડવામાં બેદરકારી, પતંગ ચગાવતાં બેધ્યાન રહેવું, ઝીંબ્રા કોસિંગમાં બેદરકારી, હોળી ધૂળેટીની રમત વખતે રંગ, કાદવ વગેરેનો ખરાબ ઉપયોગ, ફૂટપાથ પર ન ચાલવું, ગમે ત્યાં થૂંકવું, ગમે ત્યાં કચરો ફેંકવો, ગમે ત્યાં ઊભા રહી લઘુશંકા કરવી, પાણી અને વીજળીને વેડફવી, નદીમાં કચરો નાંખવાની મૂર્ખાઈ કરવી, વાહન ચલાવવામાં બેદરકારી, રેલ્વે અકસ્માત, વ્યક્તિગત બેદરકારીથી આગનાં બનાવો બનવા, અફવા ફેલાવવી, હુલ્લડો થવાં અને બોમ્બવિસ્ફોટ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

માનવસર્જિત અને કુદરતી મુશ્કેલીઓથી પોતાનું રક્ષણ મેળવવા માટે ડિઝાસ્ટર મેનેજમેન્ટની તાલીમ શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓને આપવાની થાય છે. આ તાલીમમાં કાર્ટૂન્સ, ચિત્રો, ચિત્રવાર્તા, રંગપૂરણી, પ્રોજેક્ટસ, પ્રવૃત્તિઓ, મોકડ્રીલ, આબોહવામાં પરિવર્તન અને પ્રાથમિક સારવાર કઈ રીતે આપવી તે ઉપરાંત બાળકોને જુદી જુદી મુશ્કેલીઓ ઊભી થવાનાં કારણો, આપત્તિ પહેલાંની, દરમ્યાનની અને પછીનાં કાર્યો અંગેની સચોટ માહિતી વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા આપવામાં આવી છે.

શિક્ષકોએ આ તાલીમ સાહિત્યનું વિદ્યાર્થીઓને પ્રવૃત્તિ-પ્રોજેક્ટ કરાવતાં પહેલાં વાંચી જવા નમ્ર વિનંતી છે. વિદ્યાર્થીઓને રંગકામ, ચિત્રકામ કરવાનું થાય છે જેનાથી સમજ સ્પષ્ટ બને. મોકડ્રીલ કરતાં પૂર્વે જરૂરી પૂર્વતૈયારી અને વિદ્યાર્થીઓને ઈજા ન થાય તેની શિક્ષકોએ કાળજી રાખવી.

જી.સી.ઈ.આર.ટી.ની આગેવાની હેઠળ જી.એસ.ડી.એમ.એ. અને એ.આઈ.ડી.એમ.આઈ.ના માર્ગદર્શનથી આ સાહિત્ય તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે જેમાં ડાયેટનાં વ્યાખ્યાતાઓ અને એસ.આર.જી. મિત્રોએ ખૂબ ધ્યાન રાખી લેખન સંપાદન કરેલ છે. પાઠ્યપુસ્તકોની પ્રવૃત્તિઓ અને પ્રોજેક્ટને ધ્યાનમાં રાખી વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો માટે આ માહિતી તૈયાર કરવામાં આવી છે. આશા રાખીએ કે તે સૌને ઉપયોગી થશે.

ડો. ટી. એસ. જોષી

નિયામક

જી.સી.ઈ.આર.ટી., ગાંધીનગર

શ્રી એ. બી. પટેલ

નિયામક

જી.એસ.ડી.એમ.એ., ગાંધીનગર

આ પુસ્તક વિશે

કુદરત કોઈને આપત્તિમાં ન નાખે તેવું આપણે ઈચ્છતા હોઈએ છીએ. દુનિયાનાં લોકો અવાર-નવાર જુદા-જુદા પ્રકારની આપત્તિઓનો સામનો કરતા જોવા મળે છે. આમ, કુદરત અવાર-નવાર માનવજીવન સામે પડકારો ઊભા કરે છે અને પડકારો સામે ઝઝૂમવાની નવિન પ્રવૃત્તિઓ શીખવે છે.

આપત્તિનાં બે પ્રકાર છે.

(૧) કુદરતી આપત્તિ (૨) માનવસર્જિત આપત્તિ.

કુદરતી આપત્તિ અને માનવસર્જિત આપત્તિઓને નીચેના ચાર પ્રકારોમાં વિભાજિત કરી શકાય છે.

(અ) જળ અને આબોહવા સંબંધિત આપત્તિઓ

પૂર, વાવાઝોડું, ઝંઝાવાત, વાદળ ફાટવું, કરાવર્ષા, ગરમી-ઠંડીનું મોજું, દુકાળ, અતિવૃષ્ટિ, વાતાવરણમાં પરિવર્તન વગેરે.

(બ) ભૂસ્તરીય સંબંધિત આપત્તિઓ

ભૂકંપ, બંધનું તૂટવું, ખાણની આગ, જમીન ધસવી વગેરે.

(ક) ઔદ્યોગિક સંબંધિત આપત્તિઓ

ગેસ ગળતર, રસાયણિક, ઔદ્યોગિક આપત્તિ, ન્યુક્લિયર આપત્તિ, અકસ્માત વગેરે.

(ડ) અકસ્માત સંબંધિત આપત્તિઓ

દાવાનળ, ગ્રામ્ય-શહેરી આગ, માર્ગ-વાહન અકસ્માત, બોમ્બવિસ્ફોટ, વિજળીક આપત્તિ વગેરે.

આપત્તિ વ્યવસ્થાપન માટેનાં હેતુઓ

૧. આપત્તિને હળવી કરવી, જોખમમાં ઘટાડો કરવો
૨. આપત્તિની તીવ્રતા કે અસરને હળવી કરવી
૩. આપત્તિ વ્યવસ્થાપનની ક્ષમતા ઊભી કરવી
૪. તાકીદની તૈયારીઓ રાખવી
૫. આપત્તિની અસરનો ક્યાસ કાઢવો
૬. રાહત અને બચાવની જોગવાઈ કરવી
૭. આપત્તિ બાદ પુનઃવસન અને પુનઃનિર્માણ કરવું.

આમ, વ્યવસ્થાપન તંત્ર અને લોકજાગૃતિ દ્વારા આપણે આપત્તિઓનો સામનો કરવા સક્ષમ થવું અનિવાર્ય છે.

આપત્તિઓ ટાળવા, ઝઝૂમવા કે આપત્તિઓમાંથી બહાર આવવા માટે શાળાઓમાં બાળકોને નાનપણથી જ આ અંગેનો અભ્યાસ તાલીમ આપવામાં આવે તે જરૂરી છે.

આ અભ્યાસમાં ધોરણ ૧થી ૫નાં બાળકો માટેના આપત્તિ વ્યવસ્થાપનના હેતુઓને સિદ્ધ કરવા માટેની પ્રવૃત્તિઓ, ફોટા—ચિત્રો સાથેની માહિતી પ્રસ્તુત છે તેને સુચારુ રીતે બાળકોમાં આવિર્ભાવ અને જાગૃતિ માટે શિક્ષકનું માર્ગદર્શન મળી રહે તે હેતુથી આ શિક્ષક આવૃત્તિની રચના કરવામાં આવેલ છે.

આ આવૃત્તિમાં બાળકોને જુદી જુદી આપત્તિઓ થવાનાં કારણો, આપત્તિ પહેલાંની પૂર્વતૈયારીઓ, આપત્તિ દરમ્યાનની પ્રવૃત્તિઓ અને આપત્તિ પછીનાં કાર્યો અંગેની માહિતી સાદી—સરળ અને ચિત્રો સાથે આપવામાં આવેલ છે.

બાળકોએ કરવાની થતી પ્રવૃત્તિઓ, પ્રોજેક્ટ કે મોકડ્રીલ માટેનું માર્ગદર્શન આ આવૃત્તિમાં આપવામાં આવેલ છે.

અનુક્રમણિકા

ક્રમ	એકમ	પૃષ્ઠ
૧.	આભ ફાટ્યું (પૂર)	૦૧
૨.	દાજીભાઈ દાઝી ગયા (આગ)	૦૭
૩.	ધરતી ધ્રુજ (ધરતીકંપ)	૧૨
૪.	ટાયર ફાટ્યું (અકસ્માત, અફવા)	૧૬
૫.	છાપરું ઊડ્યું (વાવાઝોડું)	૨૦
૬.	બ્રેક ફેલ (રોડ અકસ્માત)	૨૪
૭.	ભાઈ ભાઈ સાચવજો ભાઈ (નાના અકસ્માત)	૨૭
૮.	તમારી પસંદગી પલટાવી શકે છે પરિસ્થિતિ	૩૦

૧. આભ ફાટ્યું

પ્રસ્તાવના

પૂર એ કુદરતી આપત્તિ છે. પૂર જેવી આપત્તિની દરેકને સમજ હોવી ખૂબ જરૂરી છે. વિદ્યાર્થીઓ પૂર પહેલાં અને પૂર પછી બચાવકાર્ય, પ્રાથમિક ઉપચાર કઈ રીતે કરવો તેની પ્રાથમિક સમજ આપવામાં આવેલ છે. સદર એકમ ચિત્રવાર્તા દ્વારા રજૂ કરેલ છે. કોઈપણ આપત્તિ વખતે વિદ્યાર્થીઓ સ્વ-બચાવ અને પ્રાથમિક સારવાર વિશે સમજ વિકસે તે ખૂબ જરૂરી છે.

હેતુ

- પૂર ન આવે તે માટેના ઉપાયો જાણે.
- પૂર સમયના સંકટ વિશે જાણે.
- પૂર ઓસર ગયા પછીની તારાજી વિશે જાણે.
- પૂરમાં સ્વ-બચાવ / બચાવ અને પ્રાથમિક સારવાર વિશે જાણે.

ચિત્રવાર્તા

શિક્ષકે બાળકો પાસે ચિત્રવાર્તાનું ધ્યાનથી અવલોકન કરાવવું. ચિત્ર આધારિત ચર્ચા પ્રશ્નોત્તરી કરાવવી. ત્યારબાદ આ ચિત્રવાર્તાને આરોહ-અવરોહથી બાળકોને વાર્તા કહેવી. વાર્તા આપત્તિને કેન્દ્રમાં રાખી કહેવી. જેનાથી પૂર જેવી આપત્તિનો ખ્યાલ-સમજ આપી શકાય.

રતનપુર નામનું ગામ હતું ત્યાં રાજુ નામનો એક છોકરો રહેતો હતો. આ ગામમાં કુદરતે મહેર કરી હતી. ગામ પર્વતના ખોળે રમતુ હતું. વનરાજી અને પંખીઓના કલરવથી ગામ ગુંજતુ રહેતુ હતું. પર્વતને અડીને નદી ગામને અડીને વહેતી હતી. રવિવારનો દિવસ હતો. રાજુની શાળામાં આજે રજા હતી. આ નદી પર વરસાદી પાણીના સંગ્રહ માટે સરકારે ચેકડેમ બનાવવામાં આપ્યો હતો. ચોમાસાની ઋતુ હતી. વરસાદ ઝરમર ઝરમર વરસતો હતો. રાજુ ગાયોના ધણ સાથે ગાયો ચરાવવા ગયો હતો. રાજુના મિત્રો ગાયો ચરાવી રહ્યા હતા. નદી શાંત રીતે વહી રહી હતી. મોર ટહુકા કરી રહ્યો હતો. સૂર્યનો પ્રકાશ ધરતી પર પથરાયેલો હતો.

પરંતુ અચાનક આકાશમાં ઘનઘોર વાદળો ઘેરાવા લાગ્યા. પવનના સૂસવાટાથી વાતારણ બિહામણું થવા લાગ્યુ. કાળાડીબાંગ વાદળોએ સૂરજને ઢાંકી દીધો ગાયો ભાંભરવા લાગી પક્ષીઓ ઉડાઉડ કરવા લાગ્યા અને પશુ, પક્ષી અને માણસજાત ઘર ભણી ભાગવા લાગ્યા.

આજે તો રતનપુરમાં આભ ફાટ્યું. મોસમનો બધો જ વરસાદ એટલો પડ્યો એટલો પડ્યો કે રતનપુર ગામ ધીમે ધીમે ડૂબવા લાગ્યુ. ઉપરવાસમાં મુશળધાર વરસાદ પડ્યો હતો. કારણ કે ચોતરફ બારે મેઘ ખાંગા થયા હતા. એક સાથે આવેલ પાણીના ઘોડાપૂર સામે સરકારે બનાવેલ ચેકડેમ ટકી ન શક્યો અને ધડામ કરતો તૂટ્યો. રતનપુર ગામમાં પાણી પેઠા. ઢોરઢાંખર અને માણસો તણાવા લાગ્યા. રાજુ અને તેમના મિત્રો કુશળ તરવૈયા હતા. તેમણે ઢોરઢાંખર અને માણસોને બચાવ્યા અને ગામમાં આવેલા મંદિરના ટેરસ અને ઊંચાણવાળા વિસ્તાર ઉપર બધાને સહીસલામત પહોંચાડ્યા. ગામમાં પાણી ભરાયેલુ હતું. ગામમાંથી બહાર નીકળતું પાણી નાળામાં કચરાને કારણે ભરાઈ રહ્યુ હતું. ખૂબ પ્લાસ્ટિક નાળામાં ભરાયેલુ હતું. રાજુ અને તેમના મિત્રો ત્યાં આવ્યા, લાકડીઓ દ્વારા નાળુ ખુલ્લુ કર્યુ. એકસાથે પાણીના પ્રવાહથી પ્લાસ્ટિક બહાર નીકળ્યું અને નાળુ ખુલ્લુ થતા રતનપુર ગામનું પાણી ધીમે ધીમે ઓસરવા લાગ્યુ.

જિલ્લા અને તાલુકાનાં અધિકારીઓ કર્મચારીઓ તેમની બચાવ ટુકડી લઈ આવી પહોંચ્યા. ગામમાં પાણી ઓસરતા કાદવ ક્રિયડ ભરાયા હતા. બધાએ રસ્તાઓ સાફસુથરા કર્યા. કાદવના કારણે મચ્છરોનો ઉપદ્રવ ન થાય તે માટે દવાઓનો છંટકાવ કર્યો, ખાડા ખાબોચીયામાં કેરોસીન છાંટ્યું. ગામલોકો પણ સફાઈ કરવા મંડી પડ્યા. રાજુનો આ કામમાં અવ્વલ નંબર હતો. ગામ પહેલાં હતું તેવું રૂડુ રૂપાળુ બની ગયું. તાલુકામાં આદર્શ ગામનું બિરૂદ પ્રાપ્ત કર્યું.

ગામના સરપંચને અને ગ્રામજનોને અભિનંદન આપવા માટે મામલતદાર અને તાલુકા વિકાસ અધિકારીએ ગ્રામસભા બોલાવી. તાલુકાના અને જિલ્લાના મોટાભાગનાં અધિકારીઓ સમક્ષ ગામના સરપંચશ્રી વાલમભાઈનું બહુમાન કર્યું અને ખાસ કિસ્સામાં રાજુનું શાલ ઓઢાડી સારું કામ કર્યા બદલ બહુમાન કર્યું. તાલુકા વિકાસ અધિકારીએ ગામને સ્વચ્છ રાખવા પ્લાસ્ટિકનો ઉપયોગ નહીં કરવા અને નાળાઓને ખુલ્લા અને સ્વચ્છ રાખવા જણાવ્યું. આમ, રાજુ અને ગ્રામજનોની આગવી સૂઝથી રતનપુર ગામ મોટી આફતમાંથી બચ્યું.

- પૂર વિશેની વાર્તા કદા બાદ પૂર કેવી રીતે આવે છે તેના કારણો ક્યાં ક્યાં છે તેના વિશે ચર્ચા કરવી. સાથે પૂર દરમ્યાન અને પછીની સાવચેતી / સલામતી વિશે બાળકોને ખ્યાલ આપવો.

પૂર પહેલાં

- જે લોકો પૂરની શક્યતાવાળા વિસ્તારમાં રહેતા હોય તેમને પોતાના વિસ્તારના પૂરની સંભાવનાવાળા જોખમી વિસ્તારોની વિગત તારવીને તેવા વિસ્તારો માટે ખાસ કાર્યયોજના ઘડવી.
- ચેતવણી અને સાવધાનીની સૂચનાઓ સાંભળવાની આદત કેળવવી જોઈએ. જો લોકોને પૂરની ચેતવણી સંજ્ઞાઓનું જ્ઞાન હોય તો તે તેમના હિતમાં છે.

- આપત્તિવાળા વિસ્તારોમાં લોકજાગૃતિનાં કાર્યો કરવા તથા મોકડીલનું સમયાંતરે આયોજન કરવું.
- મુશ્કેલીના સમયમાં પુરવઠો ઝડપથી મળી શકે તે રીતે રાખવો જોઈએ.
- કોઈપણ મદદ માટે પોલીસ કે ફાયર વિભાગનો ક્યારે અને કેવી રીતે સંપર્ક કરવો તેની દરેક વ્યક્તિને જાણકારી હોવી જોઈએ.
- પરિવારના દરેક સભ્યોને જાણ હોવી જોઈએ કે ક્યારે ગેસ, વીજળી અને પાણીનાં સ્ત્રોત બંધ કરવા.
- ઘરનો બધો જ કિંમતી સામાન સલામત સ્થળે ખસેડી લેવો કે જેથી તેને પૂરનાં પાણીથી કોઈ નુકસાન ન પહોંચે.
- પૂર કે અચાનક આવતા પૂર માટે તાત્કાલિક જરૂરિયાતની ચીજવસ્તુઓનો જથ્થો એકઠો કરી રાખવો અત્યંત જરૂરી છે. જેમાં સૂકી ખાદ્યસામગ્રી, દવાઓ, પ્રાથમિક સારવારનાં સાધનો, ટોર્ચ, વધારાના બેટરીસેલ, લાકડું, પ્લાસ્ટિકની શીટ્સ, ખીલ્લા, હથોડી અને કરવત, પાવડો અને રેતીની થેલીઓનો સમાવેશ થાય છે.
- અંતે જો અધિકૃત સત્તા દ્વારા જણાવવામાં આવે તો પ્રત્યેક વ્યક્તિ સ્થળાંતર માટે તૈયાર હોવી જોઈએ.

પૂર દરમ્યાન

- ટી.વી. કે રેડિયો સાંભળતા રહો કે જેથી પૂર અંગેની અંતિમ માહિતી મેળવી શકાય.
- જો સ્થળાંતર કરવાની સૂચનાઓ મળે તો તરત જ સ્થળાંતર કરો. સ્થળાંતરનો જે માર્ગ સૂચવવામાં આવે તેને જ અનુસરો.
- જો તમે ઘરની બહાર હો, તો ઊંચાણવાળા સ્થળે પહોંચી જાવ અને પૂરનાં પાણી ઓછા થાય નહી ત્યાં સુધી ત્યાં જ રહો.
- અધારું થાય તે પહેલાં સલામત સ્થળે પહોંચી જાવ. પાળેલાં પ્રાણીઓને ખીલેથી છૂટા કરી દેવા.
- વીજપુરવઠો બંધ કરવો. ખુલ્લા વાયરોને અડકવું નહીં.
- જો તરતા આવડતુ હોય તો ડૂબતાને બચાવવા.
- ઊંડા અજાણ્યા પાણીમાં પ્રવેશ કરવો નહીં.

પૂર બાદ

- પૂર બાદ પૂરનાં પાણીથી ચેપી રોગોની સંભાવના રહે છે. તેથી ખાવા—પીવામાં ખૂબ ધ્યાન રાખવું. જરૂર જણાય તો તરત દાકતરી સારવાર લેવી.
- ગંદા ભરાયેલાં પાણીમાં દવાનો છંટકાવ કરવો.
- આપના મકાનની બધી બાજુ તપાસ કરી લેવી. કોઈ ખામી સર્જાયેલી છે કે નહીં, મકાન પડી જવાનો ભય છે કે નહીં તે જાણી શકાય.
- ઘરમાં પૂરનાં પાણીની સાથે જોખમી જીવજંતુ કે ઝેરી સાપ ધસડાઈને આવ્યા હોય શકે તો તેનાથી ચેતવું.
- જે બાદસામગ્રી પૂરનાં પાણીના સંપર્કમાં આવેલી હોય તેનો નાશ કરવો.
- પ્રદૂષિત પાણીનો ઉપયોગ ન કરવો. ક્લોરીનયુક્ત પાણી પીવું. સુરક્ષિત ખોરાક જ ખાવો.

રોગચાળાની આગોતરી સાવચેતીઓ

- પીવાનું પાણી હમેશાં ગાળીને, ઉકાળીને પીવું. ક્લોરીનયુક્ત પાણી પીવું.
- પાણીનાં વાસણો હમેશાં સ્વચ્છ રાખવા.
- આસપાસની ગંદકી દૂર કરવી. ત્યાં દવા / પાવડરનો છંટકાવ કરવો.
- મચ્છરોની ઉત્પત્તિ અટકાવવા પગલાં લો. મચ્છર અગરબત્તી કે લીમડાના પાનનો ધૂમાડો કરી મચ્છરોને દૂર રાખો.
- સૂર્યાસ્ત અને સૂર્યોદય સમયે બારી—બારણાં બંધ રાખો.
- ખાવા—પીવાનાં વાસણો સ્વચ્છ રાખો.
- કોઈપણ આપત્તિ વખતે ગભરાઈ ન જઈએ.

ચિત્રદર્શન

બાળક આવૃત્તિમાં આપેલા ચિત્રનું અવલોકન કરાવવું. બાળકોને પ્રોત્સાહિત કરવા. શું શું છે? કેવું છે તે બાબતે ચર્ચા— પ્રશ્નોત્તરી કરાવવી. જેના આધારે બાળકો પાંચ શબ્દો જાતે લખે તે માટે સૂચના આપવી. ત્યારબાદ પાંચ શબ્દોને આધારે બાળકો પાંચ વાક્યો લખે તે માટે પ્રોત્સાહિત કરવા. દરેક બાળકોએ કેવા કેવા વાક્યો લખ્યા છે તેનું વાંચન કરાવવું. તેના આધારે આખું ચિત્રનું વર્ણન કરવું.

પૂર વિશેની જાણકારી મેળવ્યા બાદ પૂર વખતે કઈ કઈ સાવચેતીઓ રાખશો? તે બાળકોને જાતે લખવાનું છે. જેનાથી બાળકો કેવી સમજ કેળવી છે તે ઉદ્દેશ છે. સાથે મૂલ્યાંકન પણ થાય છે. એટલે બાળકો સાવચેતીઓ લખવા પ્રેરાય તે માટે માર્ગદર્શન આપવું. પૂર જેવી આપત્તિઓની વિડિયો ક્લિપ નેટ પરથી સર્ચ કરી બાળકોને બતાવવી તથા ફોટોગ્રાફ્સનું નિદર્શન કરાવવું.

જો બકા

પૂર જેવી આપત્તિ વખતે આવું કરાય, આવું ન કરાય તે બાબતની પ્રેરણા આપવાની છે. સાથે શીખેલ બાબતોને પોતાના પરિવાર—મિત્રો સાથે વાતચીત કરી સમાજમાં જાગૃતિ લાવવા પ્રયત્ન કરાવવો.

૨. ઢાજુ ઢાઝી ગયા

આ પ્રકરણમાં આગ જેવી હોનારતનો ખ્યાલ આપવામાં આવેલ છે. આગ જેવી હોનારત વખતે કઈ સાવચેતીઓ રાખવી તેના વિશે પ્રાથમિક ખ્યાલ આપવામાં આવ્યો છે. આગ જુદા જુદા પ્રકારની લાગતી હોય છે. જેમ કે ફર્નિચરની આગ, ગેસની આગ, કેમિકલની આગ, પેટ્રોલ—ડિઝલની આગ, શોર્ટસર્કિટની આગ વગેરે. દરેક આગને હોલવવા માટે જુદા જુદા ફાયર સેફ્ટીનો ઉપયોગ થાય છે. તે વિશેની સમજ વિદ્યાર્થીઓ કેળવે તે ખૂબ જરૂરી છે. સાથે તેના બચાવ માટે સ્વ-જાગૃતિ કેળવાય તે જરૂરી છે. આ એકમને ચિત્રવાર્તા—પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા રજૂ કરવામાં આવેલ છે.

હેતુ

- આગનાં સ્ત્રોતો વિશે જાણે.
- આગના અખતરાથી નુકસાન થાય છે તે વિશે જાણે.
- આગ લાગ્યા સમયનાં ઉપાયો અને બચાવકાર્ય વિશે જાણે.
- આગ ન લાગે તેની તકેદારી વિશે જાણે.
- આપત્તિ વખતે બાળકો નિર્ભયતા કેળવે.

ચિત્રવાર્તા

શિક્ષકે બાળકો પાસે ચિત્રવાર્તાનું ધ્યાનથી અવલોકન કરાવવું. ચિત્ર આધારિત બાળકો સાથે ચર્ચા—પ્રશ્નોત્તરી કરવી. ત્યારબાદ આરોહ—અવરોહથી બાળકોને વાર્તા કહેવી. વાર્તામાં આગ વિશેનો ખ્યાલ આપેલ છે. ક્યારેક નાની—મોટી હોનારતો અણસમજને કારણે એ ઘટી જાય છે. ક્યારેક ખોટી કુટેવોને કારણે પણ આવી ઘટનાઓ ઘણી વાર આપણી આસપાસ જોવા મળે છે. માટે આવી બાબતો પ્રત્યે ખાસ ધ્યાન રાખવું ખૂબ જરૂરી છે તે સમજ બાળકો કેળવે તે અપેક્ષિત છે.

રામપુર નામનું નાનું સરખું ગામ. ગામ ખાધે પીધે સુખી. ખેડૂતોની વસતિ. બધા જ ગામોમાં ટીખણખોર માણસો તો હોય જ. દાજીભાઈ પણ આમાંના જ એક માણસ. કોઈને દુઃખ પહોંચાડી મજા લેવી એનો સ્વભાવ નવા નવા અખતરાઓ કરીને તેમાંથી પણ મજા લે. સાવ મશ્કરો સ્વભાવનો વળી ઝઘડાખોર અને એને કોણ કહે? બધા જ મનમાં સમસમી ઉઠે પણ બિલાડીના ગળે ઘંટ કોણ બાંધે?

દિવાળીનાં તહેવારો નજીક આવી રહ્યા હતા. દાજીભાઈને ફટાકડા ફોડવાનો ખૂબ શોખ અને નવા નવા અખતરાઓ એ ફટાકડા સાથે પણ કરે અને એ... મોજ લે... નાનાં બાળકો તો ખાસ બીવે. કાનના પડદા ફાડી નાંખે એટલા ધમાકાવાળા બોમ્બ લાવે અને એ પણ બબ્બે સાથે રાખી જોડીમાં ફોડે. નાનાં બાળકો તો કાન બંધ કરી દે. રસ્તા ઉપર જ ફટાકડા ફોડે. લોકો ભાગે ત્યારે તાળીઓ પાડી ખડખડાટ હસે. આવા માથાભારે માણસને કોઈ સલાહ આપે ત્યારે સામો થાય લડવા—ઝઘડવા લાગે. આખુંયે રામપુર ગામ એના ત્રાસથી ત્રાસી ગયું હતું.

દિવાળીના દિવસની જ વાત કરીએ. દાજીભાઈએ ફટાકડાનો બોમ્બ અને રોકેટની જ્યોત ભેગી કરી બાંધી દીધી. રસ્તાની વચ્ચેવચ એ બોમ્બ સહિતનું રોકેટ એક ખાલી બાટલીમાં મૂક્યું. જ્યોત સળગાવી પણ એને લાગ્યું કે જ્યોત સળગી નહીં એટલે તે નજીક ગયો. અને તે જ સમયે ધડામ... કરતો બોમ્બ ફૂટ્યો. દાજીભાઈના હાથમાં જ ! હાય હાય ! કરે ત્યાં જ બાટલી પડી રોકેટ ત્રાંસુ થયું અને રસ્તાની સામેના મકાનમાં ઘુસ્યું એ સોમાભાઈનું મકાન હતું. ઘરમાં જઈ રોકેટ ફૂટ્યું અને ઘર ભડ... ભડ... ભડ... બળવા લાગ્યું. ગામ આખામાં અફડાતફડી મચી.

ગામલોકો ભેગા થઈ ગયા. બધા પાણીનો છંટકાવ કરવા લાગ્યા. ગામના એક શિક્ષક શાળામાંથી ફાયર સેફ્ટી લઈ આવ્યા, તેમાંથી આગ હોલવવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. ધીમે ધીમે આગ ઉપર કાબુ મેળવ્યો. ઘરની ઘરવખરી બળીને ખાખ થઈ ગઈ. સારું થયું કે સોમાભાઈ ઘરમાં ન હતા. એ આ ઘરમાં એકલા જ રહેતા હતા. સોમાભાઈ પર તો આભ તૂટી પડ્યું હતું. સોમાભાઈ ખૂબ રડતા હતા. બધા લોકો સાંત્વન આપતા હતા. બાજુમાં જ દાજીભાઈ તડફડીયા મારતો હતો. એ જોઈ એક ભાઈએ ૧૦૮ પર ફોન કર્યો એમાં દાજીભાઈને દવાખાને લઈ ગયા.

ગામના સરપંચ આવ્યા. મદદ કરવાની વાતો કરી સાથે ગામમાં ફાયર સેફ્ટીનો બાટલો આપ્યો. આગ ઓલવવા માટે બાટલાનો ઉપયોગ બતાવ્યો. દાજીભાઈને જોવા પણ સરપંચશ્રી ગયા. દાજીભાઈ ખૂબ જ દાઝી ગયા હતા. તેમની આંખમાંથી શ્રાવણ-ભાદરવો વહી રહ્યો હતો. પસ્તાવાનો પાર ન હતો. પરંતુ દાજીભાઈ બચી ગયા હતા. સોમાભાઈને નવું ઘર બનાવી આપવામાં આવ્યું અને તે દિવસથી દાજીભાઈ ડાહ્યો ડમરો બની ગયો.

ચિત્રવાર્તા કહ્યા પછી આગ કેવી રીતે લાગે છે. આગ ના લાગે તે માટે કેવી કેવી તકેદારીઓ કે સાવચેતી રાખવી, સલામત સ્થળે અને સાધનો વિશે બાળકોને સમજાવવું. ફાયર સેફ્ટીનાં સાધનો બતાવવા અને તેનું નિદર્શન કરવું.

નીચેની ત્રણ બાબતો ખાસ બાળકોને સમજાવો

૧. આગ ના ફેલાય તે માટે લાગેલ આગની આજુબાજુના ભાગમાંથી જ્વલનશીલ પદાર્થોને દૂર કરવા.
૨. ગરમી ઓછી કરવા આગ લાગી હોય તેની આજુબાજુ પાણીનો છંટકાવ કરી ગરમી ઓછી કરવી.
૩. આગ ઓક્સિજન વધુ મળે તો જ ફેલાય કે પ્રસરે છે. તે આગને ઓક્સિજન ના મળે તે માટે તેની ઉપર પાણીથી ભીંજાવેલો ધાબળો વગેરે નાંખી ઓક્સિજન મળતો બંધ કરી શકાય અથવા ફાયર સેફ્ટી સાધનોનો ઉપયોગ કરવો.

ઉપરોક્ત ત્રણેય બાબતો બાળકોને સરળતાથી સમજાવવી.

- સાવચેતી રાખવા અંગેનું લેખન કાર્ય કરાવવું.
- આગ હોલવવા માટે ઉપયોગી ચીજ—વસ્તુઓનાં નામ લખવા કહેવું.
- ત્યાર પછી ફાયર સેફ્ટીના બોટલનું નિદર્શન કરાવવું અને તેમાં આપેલી ખાલી જગ્યામાં શાળાનું ફાયર સેફ્ટી બતાવી તેમાંથી માહિતી મેળવી લખવા કહેવું.

આગ લાગ્યા પહેલાંની સાવચેતી

- શાળા પ્રવેશ, બહાર જવાના દરવાજા, સીડી, પેસેજ, દરવાજા, બારી—બારણા વગેરે દર્શાવતા મકાનનો પ્લાન તથા નકશો મેળવો.

- દરેક વર્ગના વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા, શિક્ષકો, અન્ય કર્મચારીઓ, વર્ગખંડો તથા ઈતર વર્ગખંડોની માહિતી મેળવો.
- સીસોટી, બચાવ હેલ્મેટ, ટોચ, ફાનસ, દોરડા તથા સીડી જેવા અગત્યનાં સાધનો તથા લોકોને બચાવવા જરૂરી સાધનો તૈયાર રાખવા જોઈએ.
- ફાયર સેફ્ટીનાં સાધનો હાથવગા રાખવા.

હોનારત દરમ્યાન

- પરિસ્થિતિ પ્રમાણે શોધ અને બચાવની કામગીરી કરો.
- અશક્ત લોકો પ્રત્યે અન્ય લોકો કરતાં વધુ સારું ધ્યાન આપી અશક્ત લોકોને તથા અસરગ્રસ્ત લોકોને વધુ સલામત સ્થળે લઈ જવા જોઈએ.
- આગને હોલવવા પાણી, રેતી, ભીનો ધાબળો, ફાયર સેફ્ટી વગેરેનો ઉપયોગ કરી આગને કાબુ મેળવવા પ્રયત્નો કરો.
- ફાયર તંત્રને તાત્કાલિક જાણ કરવી.

હોનારત પછી

- ઓરડાઓ, ફસાયેલાં બાળકોને તપાસવા, કોઈ ઓરડામાં કે ઘરમાં રહી ન જાય.
- ગંભીર રીતે ઘાયલ લોકોને ૧૦૮ દ્વારા કે અન્ય રીતે દવાખાના સુધી ઝડપથી પહોંચાડવાની વ્યવસ્થા કરવી.
- આગ સંપૂર્ણ હોલવાઈ છે કે નહીં તેની તપાસ કરવી.

3. ધરતી ધ્રુજ

૨૧મી સદીમાં ધરતીકંપ જેવી કુદરતી ઘટનાઓ અવાર—નવાર અનુભવવા અને સાંભળવા મળે છે. ધરતીકંપ વિશેની સાચી સમજ હોવી જરૂરી છે. આ ઘટના વખતે સાવચેતી અને નિર્ભયતા હોવી ખૂબ જરૂરી છે. થોડી સાવચેતીને કારણે ઘણી બધી જાનહાનિ થતી બચાવી શકાય છે. ક્યારેક ગભરાઈ જવાથી અને ખોટી અફવાઓને કારણે જાનહાનિ વધારે થાય છે. માટે ધરતીકંપ વખતે વિદ્યાર્થીઓમાં નિર્ભયતા કેળવાય અને સાચી સમજ કેળવે તે ખૂબ જરૂરી છે.

હેતુ

- ધરતીકંપથી ગભરાઈ ન જવું તે વિશે સમજ કેળવે.
- સ્વ—બચાવ માટે પ્રયત્નો કરવા વિશે જાણે.
- ઝૂકો, ઢાંકો, પકડી રાખો, સૂત્ર વિશે સમજ કેળવે.
- અફવાઓથી દૂર રહેવું તે વિશે જાણે.
- ધરતીકંપ પછી બચાવકાર્ય, રાહતકાર્ય વિશે જાણે.
- ધરતીકંપ આવ્યા પહેલાંની તકેદારી વિશે જાણે.
- ધરતીકંપ વખતે નિર્ભયતા કેળવે.

ચિત્રવાર્તા

શિક્ષક બાળકો પાસે ચિત્રવાર્તાનું ધ્યાનથી અવલોકન કરાવવું. બાળકો ચિત્ર આધારિત વાર્તા સમજી શકે છે કે નહીં તેના વિશે ચર્ચા—પ્રશ્નોત્તરી કરવી. ત્યારબાદ આખી વાર્તા બાળકોને સમજાય અને આરોહ—અવરોહ રીતે સંભળાવવી. કોઈપણ આપત્તિ વખતે બાળકોમાં ડર કે ગભરાઈ ન જાય તે માટે સાચી સમજ અને નિર્ભયતા કેળવે તેની સમજ આપવી.

એક ગામ, તેનું નામ માધાપુર એ ગામમાં સોમુ અને બંસી રહે બંને ભાઈ—બહેન. સોમુ પાંચમામાં અને બંસી ત્રીજામાં ભણે. ગામમાં જ ફળિયામાં શાળા, ગમનભાઈ એમના ગુરુજી. નાની સરખી શાળામાં એક જ ગુરુજી. ગમનભાઈ ખૂબ ભલા માણસ. દુનિયામાં થતી અનેક બાબતો બાળકોને સરળ ભાષામાં સમજાવે.

એક દિવસની વાત છે. બંને ભાઈ—બહેન પોતાના મિત્રો સાથે ફળિયામાં રમતા હતા. ઘરનાં વડીલો સવારના રોજંદા કામોમાં જોતરાયેલા હતા કે અચાનક રહીમ દોડતા દોડતા પડી ગયો. બધા જ બાળકોને ચક્કર જેવું આવવા લાગ્યું. ઘરની ઘરવખરીઓ પડવાનો અવાજ આવવા લાગ્યો. નાનુ સરખુ ફળિયું. સોમુને તરત જ ધરતીકંપ થયો છે એવું લાગ્યું અને ખરેખર ધરતી ધ્રુજી રહી હતી. પોતે મેદાનમાં હોવાથી ગમનભાઈએ કરાવેલ ધરતીકંપનું મોકડીલ યાદ આવ્યું. એનાથી અનાયશે જોરથી બૂમો પાડવા લાગી. જ્યાં છો ત્યાં ઝૂકી જાવ, માથુ ઢાંકી રાખો, ઠોસ વસ્તુને પકડી રાખો, ઝૂકો... ઢાંકો... પકડો... ઝૂકો... ઢાંકો... પકડો...

શાળાનો સમય ન હોય ઘણા બાળકો ઘરમાં જ હતા. તેમને પણ યાદ આવ્યું કે બાળકો ઝૂકો ઢાંકો પકડોની બૂમોથી તેઓ સમજી ગયા. બાળકોને જોઈ મોટેરાઓ પણ તે પ્રમાણે કરવા લાગ્યા. આથી ઘરના સામાનો પડતા હતા. ત્યારે તેમને માથા પર ઈજા ન થઈ થોડું ઘણું વાગ્યું પણ માથુ તો બચી ગયું.

ધીમે ધીમે ધ્રુજારી બંધ થતા બાળકોએ બધાને શાંતિથી ઉઠીને મેદાનમાં આવવા જણાવ્યું જેને વાગ્યુ હતું તેને પાટાપીંડી કરી. આમ સોમુની સમજણથી ગામનાં લોકોને ધરતીકંપથી થતી મોટી જાનહાનિથી બચાવી શકાયું.

ચિત્રવાર્તા કર્યા પછી ધરતીકંપ વિશેની સામાન્ય સમજ બાળકોને આપવી. ઝૂકો... ઢાંકો... પકડો... જેવી બાબતો બાળકોને મોકડીલ કરી બતાવી શકાય તેમ જ ભૂકંપ પછીની અફવાઓથી દૂર રહેવાની અને આપદા દરમ્યાન રાહતકાર્ય અને સલામતી વિશેની સરળ સમજણ પૂરી પાડવી.

પડે પણ

હલે તે પડે પણ

ધ્રુજે તે પડે પણ

નમે તે પડે પણ

પડે તો પાડે પણ

પાડે તો વાગે પણ

વાગે તો દુઃખે પણ

પડે ના તેવું કરીએ

વાગે ના તેવું કરીએ

દુઃખે ના તેવું કરીએ

પડ્યાને ઉઠાડીએ

ઘા એ દવા લગાડીએ

સૌને હિંમક આપીએ

ચિત્રદર્શન

વળી ભૂકંપથી બચવા માટે ચીજવસ્તુઓને કેવી રીતે સલામત સ્થળે મૂકવી તે પ્રત્યક્ષ નિદર્શનથી સમજાવવું. દા.ત. કબાટ ઉપર મુકેલું ઢોલક ભૂકંપ સમયે નુકસાનકારક છે.

પ્રોજેક્ટ

- વર્ગખંડનાં બાળકોની ચારથી પાંચ ટુકડીઓ પાડવી અને તે ટુકડી મુજબ ભયજનક ચીજવસ્તુઓની યાદી બનાવવી.
- આ યાદીઓ વર્ગખંડમાં ભેગી કરી શું કરી શકાય તેની જૂથચર્ચા કરવી.
- આ માટે કઈ કઈ ચીજવસ્તુની જરૂર પડે અને કયાં વ્યક્તિની જરૂર પડે તેની યાદી બનાવવી.
- સંપર્ક કરી શકે તેવા બાળકોને જવાબદારી સોંપી યાદી બનાવવી.
- શિક્ષક સાથે રહી ચીજવસ્તુની ગોઠવણી કરવી તથા મોટી વસ્તુઓની ક્લિપીંગ કરાવવા માટે સુધારને યોગ્ય માર્ગદર્શન આપવું. આમ, પ્રોજેક્ટ કાર્ય પૂર્ણ કરવું તથા તેની ફાઈલ અને અહેવાલ શાળામાં નિભાવવો.

મારી નોંધ

.....

.....

.....

.....

૪. ટાયર ફાટ્યું

આજે દેશ—વિદેશમાં રોજેરોજ કેટલીય ઘટનાઓ બને છે. દરેક ઘટનાઓ પાછળનાં કારણો જુદા જુદા હોય છે. આજના સમયમાં અફવાઓનું બજાર ખૂબ વધી ગયું છે. સાચી માહિતીના અભાવે કેટલીય જાનહાનિ થતી જોવા મળે છે. અફવાઓને કારણે માનવજીવન ભયભીત થઈ જાય છે. એટલે આવી અફવાઓથી દૂર રહેવું અને સાચી માહિતીથી અવગત થવું તે ખૂબ જરૂરી છે. એટલે કોઈપણ ઘટનાને વૈજ્ઞાનિક ઢબે સમજવી જરૂરી છે. વિદ્યાર્થીઓમાં આ પ્રકારની સમજ કેળવાય તે અપેક્ષિત છે.

હેતુ

- આપત્તિ કે ઘટના સમયે અફવાથી ગભરાવું નહીં તે વિશે જાણે.
- અફવાઓ કઈ રીતે ફેલાય છે તે વિશે જાણે.
- અફવા ફેલાવવી નહીં કે સાંભળવી નહીં તે અંગે માહિતગાર થાય.
- અફવાઓથી થતાં નુકસાન વિશે જાણે.
- આપત્તિ કાળમાં પોતાની ભૂમિકા સમજે.

ચિત્ર-૧

શિક્ષકે ચિત્ર—૧નું બાળકોને ધ્યાનથી અવલોકન કરાવવું. જેમાં એક બજારનું દૃશ્ય છે. તેમાં સામાન્ય જનજીવન જોવા મળે છે. તેમાં દશવિલા પાત્રો, વાહનો અને સ્થિતિ વિશે પાંચ-સાત વાક્યો બાળમિત્રોને મૌલિક રીતે લખવા માટે પ્રેરણા આપવી.

બાળકોએ ચિત્ર-૧ માટે લખેલા વાક્યોનું રેન્ડમલી વાંચન વર્ગની સમક્ષ કરાવવું. ચિત્ર-૧ પર બાળકો અને શિક્ષક વચ્ચે જૂથચર્ચા કરવી.

ચિત્ર-૨

શિક્ષકે ચિત્ર-૨ નું બાળકો પાસે ઝીણવટપૂર્વકનું અવલોકન કરાવવું. પહેલા અને બીજા ચિત્રમાં દર્શાવેલા પાત્રો, સ્થળ અને સ્થિતિની ટાયર ફાટવાથી થયેલા પરિવર્તન તરફ ધ્યાન દોરવું.

ચિત્ર-૨ ના આધારે પાંચ-સાત વાક્યો લખવા કહેવું. તે લખાયેલા વાક્યોનું વર્ગસમક્ષ વાંચન કરાવી ચર્ચા કરવી. છેલ્લે બાળકોનું ધ્યાન અફવા કઈ રીતે ફેલાય છે તે તરફ દોરવું.

ચિત્રવાર્તા

બાળકોને ગમે તેવા કાર્ટુન પાત્રો દ્વારા અફવા કઈ રીતે ફેલાય છે તે સમજવા માટેનો નમૂનો આપેલો છે. તેનું બાળકોને ચિત્ર નિદર્શન કરતા કરતા કલાઉડમાં આપેલા ડાયલોગનું ભાવવાહી શ્રવણ કરાવવું. ત્યારબાદ ટાયર ફાટવાની ઘટના ત્રીજી-ચોથી વ્યક્તિએ કેવું વાતનું વતેસર થાય છે તે બાળકોને સમજાવવું. છેલ્લે પપ્પુ સાચી વાત જણાવે છે તે સમજાવવું.

આ વાર્તાના અંતે બાળકોમાં નીચેની બાબતો વિકસે તે અનિવાર્ય છે.

- અફવાઓથી સાવધાન રહેવું.
- અફવાઓથી ગભરાઈ ન જતાં સત્ય શોધવું.
- લોકો સુધી સાચી વાત પહોંચાડવી.

ધોરણ—૩થી ૫ નાં બાળકોની વયકક્ષા મુજબ બાળકોએ સાંભળી હોય તેવી અફવાઓની વર્ગ સમક્ષ શિક્ષકે ચર્ચા કરાવવી. સૌપ્રથમ શિક્ષકે ભણતા હોય / વાંચી હોય તેવી અફવાઓ વિશે ચર્ચા કરવી.

શિક્ષકે બાળકોને મદદ અને પ્રોત્સાહન આપીને બાળકોએ સાંભળી હોય તેવી અફવાઓ લખવા આપવી.

આ કક્ષાએ ભૂકંપ, વાવાઝોડું, પૂર, સુનામી વગેરે જેવી ઘટનાઓની અફવાઓ કરતાં સ્થાનિક કક્ષાએ બનતી નાની—નાની ઘટનાઓની અફવાઓ નોંધવી આવશ્યક છે.

જેમ કે

- સાહેબ, રમણ પડ્યો અને તેનો હાથ ભાગી ગયો.
- સોનલની પેન્સિલ છોલતાં આંગળી આખે આખી કપાઈ ગઈ.
- ભરતે પથ્થર મારીને નરેશનું માથુ ફોટી નાખ્યું... વગેરે.

યાદીમાં નોંધલી બાબતો અફવાઓ છે તે કઈ રીતે જાણી શકાયુ? તે અંગે શિક્ષકે વિસ્તૃત ચર્ચા કરવી અને તેના મુદ્દા બાળકોને લખાવવા.

બાળકો પાસે બાળકોની આવૃત્તિમાં સમાચાર પત્રોમાંથી એક—એક પેપરના કટીંગ્સ ચોટાડવાની પ્રવૃત્તિ કરાવવી. જેમાં,

- અફવાઓ અંગેનાં સમાચાર આવી શકે.
- મંદિર—મસ્જિદમાં થતી ભાગદોડનાં ચિત્રો આવી શકે.
- મેળાઓમાં — મોટા પ્રસંગોએ બનતી નાની ઘટનાઓ અફવા બની હોય... વગેરે.

બાળકોને વિડિયો ક્લિપીંગ બતાવવી

- માનવસર્જિત અકસ્માતો.
- વાહનવ્યવહારનાં અકસ્માતો.
- કુદરતી આપત્તિઓ... વગેરેમાં ફેલાતી અફવાઓને અટકાવવા માટે તંત્ર દ્વારા આપવામાં આવતી સૂચનાઓ, જાહેરાતો બતાવવી.

મારી નોંધ

.....

.....

.....

.....

.....

પ. છાપરું ઊડ્યું

પ્રસ્તાવના

કુદરતી હોનારતમાં વાવાઝોડું એ એક આપદા છે. આવી આપત્તિ આપણા વિસ્તારમાં વારંવાર આવે છે. આવી આપત્તિમાં જાન—માલને નુકસાન થાય છે. આ પ્રકરણમાં વાવાઝોડાની પ્રાથમિક માહિતીઓ બાળકો સમજી શકે અને ગભરાય ના જાય તથા પોતે અને બીજાને મદદરૂપ બની શકે એવા ઉમદા હેતુથી આ પ્રકરણ બાળકોને સમજાવવું એ ખૂબ જરૂરી છે.

હેતુઓ

- વાવાઝોડા કઈ પરિસ્થિતિમાં નિર્માણ થાય છે તે વિશેની પ્રાથમિક માહિતી બાળકો જાણે.
- વાવાઝોડા પહેલાં, દરમ્યાન અને બાદની રાખવાની સાવચેતીઓ વિશે જાણે.
- ઋતુના ફેરફાર તથા વાતાવરણનાં ફેરફારો વિશે જાણે.
- બચાવની યુક્તિ—પ્રયુક્તિઓ અને પ્રવૃત્તિઓ વિશે જાણે.

ચિત્રદર્શન

- ચિત્રદર્શન કરાવી વાવાઝોડાથી થતું નુકસાન તથા તેનો સામનો કરવાના વિવિધ ઉપાયો આપેલા છે જે સચોટ રીતે વર્ણન કરવું.

ચિત્ર-૧ વાતાવરણમાં થતા ફેરફાર વિશે સમજાવવું.

ચિત્ર-૨ વાવાઝોડાનું વર્ણન કરવું.

ચિત્ર-૩ બચાવકાર્ય વિશે સમજાવવું.

ચિત્ર-૪ વાવાઝોડા દરમ્યાન શું ન કરવું તે વાત સમજાવવી.

- વાવાઝોડા વિશેની વાતો કરવી. તેનો ઉદ્ભવ કેવી રીતે થાય છે અને તેની અસરો કેવી થાય છે તેનો ખ્યાલ બાળકોને આપવો તથા તે સમયે બચાવ કાર્ય શું કરી શકાય તેના વિશે સમજ આપવી.
- જરૂરી ચીજવસ્તુઓ, ટોર્ચ, પાણી, ખોરાક વગેરે હાથવગા રાખવા.
- ઘરમાં બારી-બારણા બંધ કરી દેવા.
- વીજપ્રવાહની મેઈન સ્વીચ પાડીને બંધ કરવી.
- ઝાડ પાસે ઊભા ન રહીએ.
- વીજળીનાં થાંભલા પાસે ઊભા ન રહીએ.
- ઘરની કે દિવાલની આડશમાં બેસી જઈએ.
- ઘરના છાપરા ઉપર ઊડી જાય તેવી, પડવાથી વાગી જાય તેવી ચીજવસ્તુઓ ના રાખીએ.
- પ્રાદેશિકતા મુજબ વાવાઝોડાથી સલામત રહેવાનાં સૂચનો કરવા.
- દરરોજ આવતા વર્તમાન પત્રોમાં વાવાઝોડા વિશેનાં સમાચારોના કટીંગ કરી સમાચાર પોથી બનાવવી. આ પ્રવૃત્તિ બાળકો સાથે રાખીને કરાવવી. વાવાઝોડાની વિડીયો ક્લિપ નેટ પરથી ડાઉનલોડ કરી બાળકોને બતાવવી.

- દરેક ચિત્રનું વર્ણન કર્યા પછી બાળકોને દરેક ચિત્ર માટે બે વાક્યો વિચારીને લખવા માટે કહેવું.
- ચોમાસાની તથા ઉનાળાની ઋતુઓમાં ગામમાં વાવાઝોડાની ઘટનાઓ બનતી હોય છે. તે સમયે શું થાય છે તેની ચર્ચા કરવી અને ત્યાર પછી સ્વતંત્ર લેખન કરવા કહેવા પાંચ વાક્યો બનાવીને લખવા કહેવું.

વાવાઝોડા પહેલાં

- અફવાઓ ફેલાવશો નહીં, શાંત રહો, ગભરાટ કરશો નહીં.
- ઢોર—ઢાંખરને ખૂંટાથી છૂટા કરી રાખો.
- પીવાનું પાણી બંધ વાસણોમાં સંગ્રહી લો.
- સ્થળાંતર સમયે ગભરાટ ફેલાવશો નહીં.
- બીમાર વ્યક્તિઓ અને બાળકો માટે ખોરાક, પાણી અને દવાઓની લગભગ સાતેક દિવસ ચાલે તેવી વ્યવસ્થા રાખો.

વાવાઝોડા દરમ્યાન

- જર્જરીત મકાન કે વૃક્ષ નીચે આશ્રય લેશો નહીં.
- વાવાઝોડા સમયે બહાર નીકળવાનું સાહસ કરવું નહીં.
- વીજપ્રવાહ અને ગેસનું કનેક્શન બંધ કરી દેવા.
- ખુલ્લી જગ્યામાંથી ખસી સલામત આશરો શોધો.
- હિંમત કેળવી અન્યોન્ય હૂંફ પૂરી પાડો અને મદદ કરો. ગભરાશો નહીં.
- વીજ થાંભલા, ઝાડ કે કાચા મકાન પાસેથી દૂર જવું. પાકા મકાનમાં આશરો લેવો. તંત્રને જાણ કરો.

વાવાઝોડા બાદ

- નુકસાનગ્રસ્ત મકાનોની અંદર જવાનો પ્રયાસ ન કરો.
- અન્ય અસરગ્રસ્તોની મદદ કરો.
- ઘર સલામત હોય તો જ ઘરમાં રહો.
- વાવાઝોડા પછી સુરક્ષિત ખોરાકનો જ ઉપયોગ કરવો.

મારી નોંધ

.....

.....

.....

.....

.....

૬. બ્લેક ફેલ

આ પ્રકરણમાં નાના મોટા અકસ્માતોથી બચવા માટે અને સાવચેતી રાખવા માટે તેમ જ રોડ પરનાં નિયમો અને રસ્તો ઓળંગતી વખતે લેવાની કાળજી બાબતે આ પ્રકરણમાં આલેખન કરવામાં આવ્યું છે.

હેતુ

- અકસ્માત એ માનવીય ભૂલ છે, તે જાણે અને ભૂલો ન થાય તેવા પ્રયત્નો કરે.
- વાહનવ્યવહારના સામાન્ય નિયમોથી માહિતગાર થાય અને નિયમો મુજબ વાહનો હંકારવા જોઈએ એ જાણે.
- રસ્તા ઉપર ડાબી તરફ ચાલવું જોઈએ તે જાણે.
- રસ્તા ઓળંગવાના ઝીબ્રા ક્રોસિંગ વિશે જાણે.
- અકસ્માત વખતે લેવાના ઉપાયો વિશે જાણે.
- અકસ્માત વખતે બચાવ કાર્ય વિશે જાણે.
- વિવિધ રોડ સંજ્ઞાઓ વિશે જાણે.

ચિત્રવાર્તા

શિક્ષક નીચે આપેલી ચિત્રવાર્તા ચિત્ર બતાવીને ભાવવાહી રીતે કરશે અને ચિત્રવર્ણન પણ કરશે.
વાર્તા કદ્યા બાદ શિક્ષક નીચે જણાવ્યા જેવી વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ કરાવશે.

પ્રવૃત્તિઓ

- રોડ પર ચાલવુ : આ પ્રવૃત્તિ શાળાના મેદાનમાં ચૂનાથી માર્કીંગ કરી રોડ બનાવીને રોડની ડાબી તરફ કેવી રીતે ચાલવુ એ પ્રત્યક્ષ નિદર્શન પદ્ધતિથી સમજાવશે અને રોડ પર ચાલવાની પ્રવૃત્તિ કરાવશે.
- ઝીબ્રા ક્રોસિંગ : આ જ રોડ પર ઝીબ્રાક્રોસિંગ વિશે સમજ આપી પ્રત્યક્ષ નિદર્શન દ્વારા રોડ ઓળંગવાની પ્રવૃત્તિઓ કરાવશે.
- વિડિયોકલીપીંગ : જુદા જુદા અકસ્માતની વિડીયો ક્લિપ બતાવવી.
- રોડનાં ચિહ્નોનો પરિચય સૌપ્રથમ શિક્ષક આપશે અને તેના આધારે વિદ્યાર્થીઓ પ્રવૃત્તિઓ કરશે. આપણને રોડ ઉપર જુદી જુદી સંજ્ઞાઓ જોવા મળે છે, જેમાં ત્રણ પ્રકારની સંજ્ઞાઓ હોય છે. ○ △ □ આ ત્રણ પ્રકારે સંજ્ઞાઓ બતાવવામાં આવે છે.
  - માં બતાવેલ સંજ્ઞાઓ ફરજિયાત પાલન કરવાની હોય છે.
  - △ માં બતાવેલ સંજ્ઞાઓ ચેતવણીના ભાગ રૂપે હોય છે.
  - માં બતાવેલ સંજ્ઞાઓ માહિતી - જાણકારીના ભાગ રૂપે બતાવેલી હોય છે.
- આવી સંજ્ઞાઓની માહિતી મેળવો. તમે કેવી કેવી સંજ્ઞાઓ જોઈ છે તેની ચિત્ર સહિત યાદી બનાવો. આવી સંજ્ઞાઓના બોર્ડ બનાવી શાળામાં તેનો ઉપયોગ કરો.

આપત્તિ સમયે ઉપયોગી અગત્યનાં ફોન નંબરો

૧. મામલતદાર : .....
૨. ફાયર બ્રિગેડ : .....
૩. પોલીસ સ્ટેશન : .....
૪. સિવિલ હોસ્પિટલ : .....
૫. તાલુકા વિકાસ અધિકારી : .....
૬. પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્ર : .....
૭. સરપંચ : .....
૮. આચાર્ય : .....

૭. ભાઈ ભાઈ સાચવજો ભાઈ

પ્રસ્તાવના

રોજબરોજના જીવન વ્યવહારમાં આપણે ઘણી ઘટનાઓ—સમસ્યાઓનો સામનો કરતા હોઈએ છીએ. જેમાં ઘર શાળામાં બનતા સામાન્ય અકસ્માતો ક્યારેક જીવનમાં મોટું નુકસાન કરતા હોય છે. આપણી નાની—નાની આદતોને બદલવાથી આવી ઘટનાઓને આપણે ટાળી શકીએ છીએ. આ ઉંમરનાં બાળકોની આદતોમાં સુધારાત્મક અને સકારાત્મક પરિવર્તન લાવવું શક્ય છે માટે આ પાઠમાં બાળકોની સલામતી જાળવવાની ટેવો અંગે નિરૂપણ થયેલ છે. તેમાં આવતી ચર્ચા, ચિત્રો, પ્રવૃત્તિઓ સ્વ-અધ્યયન વગેરે બાબતોમાંથી પોતાનામાં પરિવર્તન લાવે તેવી અપેક્ષા રહેલી છે.

હેતુઓ

- બાળકો સમસ્યાઓથી ગભરાય નહીં તેવી પ્રેરણા આપવી.
- નાનાં અકસ્માતોમાં સાવધાની રાખવા વિશે જાણે.
- ઘર, શાળા અને વાહન અકસ્માત થવા વિશેની જાણકારી મેળવે.
- નાનાં અકસ્માતોમાં પ્રાથમિક સારવારની માહિતી મેળવે.

ગીતગાન

- શિક્ષકે “ભલા મોરી રામા, ભાઈ... ભાઈ...” રાગ પર પ્રસ્તુત ગીતનું બાળકોને સમૂહમાં બે-ત્રણ વાર ગાન કરાવવું.
- સમૂહગાન થયા પછી ગીતમાં આવતા અકસ્માતો વિશેની ચર્ચા કરવી.
- ચર્ચા દરમ્યાન ગીતમાં આપેલા ચિત્રોનું અવલોકન કરાવવું.
- શાળાની સામાન્ય સભાઓ / બાળસભામાં કાવ્યનું અભિયન સાથે ગાન કરાવવું.
- રાષ્ટ્રીય તહેવારો પર પણ અભિયન સાથે ગાન કરાવી શકાય.

પ્રવૃત્તિઓ

વર્ગમાં બાળકોને બાળક આવૃત્તિમાં આપેલી જુદી જુદી પ્રવૃત્તિઓ કરાવવી.

જેવી કે... રોડ પર ચાલવા અંગેનું માર્ગદર્શન રસ્તો ઓળંગતી વખતે અને શાળાની આગળ રોડ હોય તો રાખવાની સાવધાની, પ્રોજેક્ટ કાર્યમાં ઝીબ્રાકોસિંગની મુલાકાત અને શાળાની આગળ રોડ હોય તો ત્યાં બતાવવાની વગેરે પ્રવૃત્તિઓ કરાવવામાં આવે તે અપેક્ષિત છે.

રંગપુરણી

ટ્રાફિક સિગ્નલમાં બાળકો પાસે રંગપુરણી કરાવવી. આ પ્રવૃત્તિ કરતા પહેલાં સિગ્નલના લાલ, પીળો, લીલા રંગ વિશે ચર્ચા કરી માહિતી આપવી જોઈએ. નજીકમાં સિગ્નલ હોય તો રૂબરૂ નિદર્શન કરાવવું અથવા આઈ.સી.ટી.ના ઉપયોગથી ટ્રાફિક સિગ્નલનું નિદર્શન પણ કરાવી શકાય.

સિગ્નલમાં જુદા જુદા રંગની બત્તીઓ શું સૂચવે છે તેની માહિતી બાળકો જાતે મેળવીને લખે તેમ જ ટ્રાફિકનાં આપેલા સંકેતો શું સૂચવે છે તે લખવા પ્રેરણા પૂરી પાડવી.

બાળકોના પુસ્તકમાં સ્થાનિક કક્ષાના જરૂરી ઈમરજન્સી ફોન નંબરો લખાવવા તેનો કેવા સંજોગોમાં ઉપયોગ થાય તેની માહિતી પણ આપવી.

બાળકોને શાળા—વર્ગના અકસ્માત સંભવિત સ્થળો ઓળખીને લખવા કહેવું. જેવા કે પાણીની પરબ પાસે લપસી પડાય, કોટ દિવાલ પર ચડવું, સીડી પર ધક્કામુકી, વર્ગમાં તીજોરીઓ પર મુકેલી વસ્તુઓ વગેરે... સ્થળોની યાદી બનાવી ત્યાં કેવો અકસ્માત થઈ શકે ? તે ઊંડાણથી સમજાવવું.

છેલ્લે આપેલા ચિત્રોનું અવલોકન બાળકો કરે અને તેમાંથી સારી / સાચી રીતનાં ચિત્રોમાં ખરાની નિશાની કરે તેવું કહેવું. કરેલા સ્વઅધ્યયન ચકાસી જરૂરી માર્ગદર્શન આપવું.

૮. તમારી પસંદગી પલટાવી શકે છે પરિસ્થિતિ

આપણે દરેક આમાં શું ફાળો આપી શકીએ

ક્લાઈમેટ ચેન્જ એ વાસ્તવિક અને ચિંતાજનક બાબત છે અને આપણે દરેકને તે અંગે ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. એવી અનેક નાની-નાની બાબતો છે જેને ધ્યાનમાં રાખવાથી ઘણા મોટા ફેરફારો લાવી શકાય તેમ છે. કારમાં ફરવુ કે વીજળીનો વપરાશ એ કંઈ ખોટું નથી, પરંતુ બેદરકારીપૂર્વક કરવામાં આવતો વીજળીનો વપરાશ અયોગ્ય છે. આપણે આપણી તમામ પસંદગીઓ અને જીવનશૈલીમાં કાળજીપૂર્વક આ બાબતે સભાન અને સંવેદનશીલ બનવાની જરૂર છે.

વીજળી બચાવો

આપણે જ્યારે પણ વીજળી વાપરીએ છીએ ત્યારે હવામાં ગ્રીન હાઉસ વાયુ ફેલાવતા હોઈએ છીએ. જ્યારે ઉપયોગમાં ના હોય ત્યારે લાઈટ, ટી.વી., પંખા કે કમ્પ્યુટર બંધ કરવાથી તમે ઘણી મદદ કરી શકો છો. તેનાથી વીજળી ઉપરાંત પૈસાની પણ બચત થાય છે.

બસ, સાઈકલ કે પગપાળા

રસ્તા પર વધુ કારનો અર્થ વધુ ગ્રીન હાઉસ વાયુનું ઉત્સર્જન. કારનો એકલો નહીં સહિયારો ઉપયોગ કરો. બને તો બસ કે ટ્રેનનો ઉપયોગ કરો. શક્ય હોય તો સાઈકલ કે પગપાળા પ્રવાસ કરો.

વધુ ને વધુ વૃક્ષ બચાવો, વૃક્ષ વાવો

હવામાંથી કાર્બન ડાયોક્સાઈડ નાખતા ગ્રીન હાઉસ વાયુને શોષવામાં વૃક્ષો મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવે છે. તમે કપાતાં બચાવેલું, ઉગાડેલું કે ઉછેરેલું દરેક વૃક્ષ આજીવન કાર્બન ડાયોક્સાઈડને શોષવાનું કામ કરશે. એટલું જ નહીં પણ તે કુદરતી સૌંદર્ય પૂરું પાડવાની સાથે સાથે ઠંડક, છાંયડો, આશ્રય તથા ફળ આપશે. આ ઉપરાંત જમીનને મજબૂત અને તંદુરસ્ત રાખશે. સાથે સાથે હવા શુદ્ધ કરવાનું અને વરસાદ લાવવા માટે વૃક્ષ ખૂબ ઉપયોગી છે.

સ્થાનિક બનાવટની વસ્તુઓ ખરીદો

સ્થાનિક બજારમાંથી તાજા ખાદ્ય પદાર્થ ખરીદો. ઘણાં સમયથી પેક કરેલો અને આયાતી સામાન ખરીદવાનું ટાળો. બહારગામ કે વિદેશથી માલ—સામાન લાવતી ટ્રક કે વિમાનના આવાગમનમાં ખૂબ માત્રામાં ઈંધણ વપરાય છે. એટલું જ નહીં પણ તેના સંગ્રહમાં પણ ઘણી ઊર્જા વપરાય છે.

સંસાધનો બચાવો

શાળા તથા ઘરમાં ઊર્જાની બચત કરો. પાણી અને કાગળ બચાવો. બગાડને અટકાવો. પુનઃ ઉપયોગી બનાવો. પુનઃ ઉપયોગ કરો અને જરૂર ના હોય તેવી વસ્તુઓને નકારો. (પ્લાસ્ટિકની થેલી, વધારાનું પેકિંગ) કપડાની થેલીનો ઉપયોગ કરો. કચરાને સળગાવો નહીં, જૈવિક કચરાનું ખાતર બનાવો. ઇલેક્ટ્રિક ઉપકરણો સારી સ્થિતિમાં જાળવી રાખો. એસીમાંનું એર ફિલ્ટર સાફ રાખો. ફ્રિજ કોઈલ તથા ટ્યુબલાઈટ્સને ધૂળ ના ચઢવા દો. ગરમી કે ઠંડી માટે માનવસર્જિત ઉપકરણો પર આધાર રાખવાને બદલે સૂર્યપ્રકાશ અને કુદરતી હવાની મજા માણો.

પરિવર્તનને વેગ આપો

માતા—પિતાને ધીમે ધીમે તેમની ડ્રાઈવિંગની આદત સુધારવામાં મદદ કરો. ગતિની મર્યાદા જાળવો. વાહનની નિયમિત સર્વિસ કરાવો. નવુ વાહન ખરીદવાનું વિચારતા હોવ તો પહેલા બજારમાં તપાસ કરી ઓછા ઈંધણે વધુ ચાલતુ વાહન અને પર્યાવરણની જાળવણીમાં મદદરૂપ થાય તેવુ વાહન ખરીદવાનો આગ્રહ રાખો.

મિત્રો, આવનાર પેઢીને સારું પર્યાવરણ આપવા માટે અત્યારથી જ પ્રયત્નો કરીએ. પર્યાવરણને અનુરૂપ જીવનશૈલી અપનાવીએ. તમે જે કંઈ શીખો તે તમારા પરિવાર અને મિત્રો સમક્ષ રજુ કરી તેમનામાં જાગૃતિ લાવો.

મારી નોંધ

.....

.....

.....

.....

બસ, સાઈકલ પગપાળા ચાલવું
તેની આદત કેળવો

આદતો બદલો

- માર્ગ પર જેટલી ઓછી કાર કાર્બન ડાયોક્સાઈડનો હવામાં ઓછો વિકાસ
- વૃક્ષ વાવો કાર્બન ડાયોક્સાઈડને ઘટાડો.

મોસમી અને સ્થાનિક આહાર ખરીદો તે જ ભારતીય પરંપરા છે

- ટીન પેકેડ સંગ્રહિત અને આયાતી આહારમાં વધુ ઈંધણની જરૂર પડે છે એટલે તેને કારણે વધુ કાર્બનનું ઉત્સર્જન થાય છે.
- અન્ન તેવો ઓડકાર.
- કપડાંની થેલીને મીઠો આવકાર
- પ્લાસ્ટિકની થેલીને જાકારો
- પ્લાસ્ટિકની થેલી ઝડપથી નષ્ટ થતી નથી, તે ગટરમાર્ગમાં અવરોધ સર્જે છે. તે પ્રાણીઓ માટે જોખમી છે તેને બાળવાથી ઝેરી ધુમાડો પેદા થાય છે.
- હમેશાં કાપડની થેલી વાપરવાનો આગ્રહ રાખો.

સ્વીચ ઓફ : તમારી ગેરહાજરીમાં

- ટી.વી., કમ્પ્યુટર, મ્યુઝિક સિસ્ટમ સહિતનાં તમામ ઇલેક્ટ્રિક કે ઇલેક્ટ્રોનિક ઉપકરણો જરૂર વગર ચાલુ ન રાખો.
- વીજળી બચાવો, પૈસા બચાવો.

વૃક્ષ બચાવો, વૃક્ષ ઉગાડો.

દરેક વ્યક્તિ બની શકે છે વૃક્ષમિત્ર

- વૃક્ષો માત્ર સૌંદર્ય, છાંયડો, આશ્રય અને ખોરાક જ પૂરા પાડતા નથી, પરંતુ તે આજીવન કાર્બન ડાયોક્સાઈડના શોષક બની રહે છે.
- દુનિયાનો એક વ્યક્તિ એક વૃક્ષ ઉગાડે,

જળસંગ્રહ કરો

- પાણીનો બગાડ ન કરો, શક્ય હોય ત્યાં તેનો પુનઃ ઉપયોગ કરો.
- જળાશયમાં ઝેરી કચરો ના ઠાલવો.
- વરસાદી પાણીનો સંગ્રહ કરો.
- જળ છે તો જ જીવન છે.

